

SALAVILLE, SÉVÉRIEN ve DALLEGRO, EUGÈNE, *Karamanlidika, Bibliographie analytique d'ouvrages en langue turque imprimés en caractères grecs, I, 1584-1850*, (= *Karamanlidika, Yunan harfleri ile Türk dilinde basılmış kitapların analitik bibliyografyası, I 1584-1850*), Collection de l'Institut Français d'Athènes, 47 — Centre d'Etudes d'Asie Mineure, 16 (= *Atina Fransız Enstitüsü Yayınları, 47 — Anadolu araştırmaları merkezi yayını, 16*), Atina 1958, XI+325 sahife, metin dışı 28 levha, ciltsiz.

Yunan harfleri ile Türk dilinde yazılmış kitaplara "karamanlıca" adını vermek ötedenberi âdet olmuştur. Onaltıncı yüzyılın ortasında, 1553-1555'de İstanbul ve Anadolu'yu dolaşan Alman seyyahı Hans Dernschwam, o sırada İstanbul'da Yedikule yakınındaki bir mahallede oturan ve *caramanos* denilen insanlardan bahseder¹. Dernschwam'a göre bunlar Karaman'dan gelmişlerdir. Dinleri hıristiyan olup ortodoksdurlar². Fakat kiliselerinde âyinlerini Yunan dilinde yapmalarına rağmen hiç yunanca bilmeyip türkçe konuşurlar³. Anadolu'nun muhtelif yerlerinde ve İstanbul'da Balıklı Rum kilisesi avlusundaki eski mezar taşları arasında da böyle Yunan harfleri ile Türk dilinde yazılmış olanlarına rastlanır⁴. Dilleri gibi bazen adları bile Türk olan⁵ bu ortodokslara Orta - Anadolu'nun Karaman bölgesinde rastlandığından, bunlar Karamanlı Rumlar olarak diğerlerinden ayırt edilegelmişti. Lozan andlaşmasının eklerinden VI. numaralı uyarınca mübadeleye tabi tutularak diğer Rumlar ile Yunanistan'a göç etmek zorunda kalan "Karamanlıların" yurdumuzdan ayrılmaları ile, Anadolu'nun "karamanlıca" edebiyatı da sona ermiştir. Kendilerinin *Anadolu lisani* dedikleri türkçeyi konuşan, duyuşları ile de Türk

¹ H. Dernschwam, *Tagebuch einer Reise nach Konstantinopel und Kleinasien*, (yayınlayan F. Babinger), München-Leipzig, 1923, 52.

² Yedikule yakınında Samatya'da 1955'de yanan Hagios Konstantinos kilisesi ötedenberi Karamanlılara aitti, kşl. A. M. Schneider, *Byzanz*, Berlin 1936, 46, No. 45; ay. yazar, *Yedikule und Umgebung*, "Oriens", V (1952) 202, No. 3.

³ Eremya Çelebi Kömürcüyan, *İstanbul tarihi, XVII. asırda İstanbul* (yay. H. Andreasyan) İstanbul 1952, 2, 28, 77 not 14. İstanbul'daki Karaman semtlerinin de bu cemaat ile ilgisi olması ihtimali akla gelir.

⁴ Kömürcüyan, *adı geç. eser.* 201, not 26; E. R. Koçu, *Demirkazık*, "Türkiye Turing ve Oto. Kl. Belleteni", sayı 80 (Eylül 1948) 5'de 1867'de Taşkışla'da bir donanma gecesi başına bir şenlik fişeğinin isabeti ile yirmibeş yaşında ölen, Niğde sancağından Prodromos'un mezartaşını yayınlamıştır.

⁵ Bu Türk adlı ortodokslara Mimar Sinan'ın menşei meseclesi bakımından temas edilmiştir, kşl. R. M. Meriç, *Mimar Sinan'ın hayatı*, "Ülkü", sayı 60 (Şubat 1938) 199, not 4. Daha Bizans devrinde Birans hizmetinde birçok Türk adlı hıristiyanın bulunduğu Bizans kaynaklarından derlenmiştir, bu hususta bk. G. Moravscik, *Byzantinoturcica*, II, Berlin 1958.

geleneklerine bağlı olan bu ortodoksların milliyeti meselesi de hâlâ tartışma konusu olmaktadır. Bunların Türkler tarafından türkçe konuşmağa zorlanmış yunanlılar olduğu yolundaki hipoteze karşılık ⁶, birçok bakımlardan dayanak bulan, bunların Hıristiyan Türkler ⁷ oldukları yolunda diğer bir hipotez de mevcuttur ⁸.

“Karamanlılar” ın ihtiyaçlarını cevaplandırmak üzere yazılan kitaplardan elyazma halinde olanlardan başka ⁹ bir hayli de basılmış kitaba rastlanmasi oldukça dikkat çekicidir. Zaman zaman haklarında ufak ölçüde araştırmalar yapılan bu zümre için basılmış kitapların ilk defa olarak etraflıca bir bibliyografyası Sophokles Hudaverdioglu (=Theodotos) tarafından tertiplenerek yetmiş kadar basma eser tesbit olunmuştur ¹⁰. Aradan geçen süre içinde bu bibliyografyayı çok daha zenginleştirmek mümkün olmuş ve nihayet iki araştırmacı : R. Père Sévérien Salaville ve Eugène Dalleggio (D'Alessio)in ¹¹ müşterek gayretleri sonunda Yunan harfleri ile Türk dilinde basılmış kitapların etraflı bir bibliyografyası hazırlanmıştır. 1584' den 1850' e kadar basılan 113 eseri içine alan bu birinci cilt (eser üç ciltde tamamlana-

⁶ S. Houdaverdioglou-Theodotos, III. Bizans Kongresinde (*La littérature grecque turcophone, Actes*, 1932, s. 90-92) dillerinin kesileceği tehdidi ile Anadolu Rumlarının türkçe konuşmağa zorlandıkları yolunda çok acayip bir iddia ortaya atmış ise de haklı olarak Sykutris tarafından bu iddia asılsız gerekçesiyle red edilmiştir.

⁷ Hıristiyan Türklerden kalabalık bir topluluk Romanya'daki Gagauzlardır, bk. A. Manof, *Gagauzlar*, Ankara 1940; Bibliyografyanın yazarlarından Salaville *Un agathaste turc avec acrostiche alphabétique grec, Ph. Koukoules hâtıra kitabı*, Atina 1953, 484-490, s. 488'de Karamanlıları Yunan menşeli olarak kabul etmek istemektedir. Halbuki bazı batılı yazarlar bunların Hıristiyan Türkler olabileceğini açıkca ifade ederler, kşl. K. C. von Loesch ve W. E. Mühlmann, *Die Völker und Rassen Südosteuropas*, Prag 1943, 23-24. Hıristiyan Türkler hakkında bk. Cami, *Osmanlı ülkesinde Hıristiyan Türkler*, İstanbul 1932; Yaşar Nabi, *Balkanlar ve Türklük*, Ankara 1936; Bizans hizmetinde Türk menşeli ve Türk adlı hayli Hıristiyan bulunduğu tesbit edilmiştir, bu hususta kşl. G. Moravcsik, *Byzantinoturcica*, Berlin 1958 (2. bas.), II ve bu eser hak. yayınladığımız tanıtma yazısı, “Belleten”, XXIV (1960) 493-497.

⁸ Selçuklular devrinde Hıristiyan ahali ile olan münasebetler etraflı bir araştırma halinde toplanmıştır, bk. O. Turan, *Les souverains seldjoukides et leurs sujets non-musulmans*, “Studia islamica”, I (Paris 1953) 65-100.

⁹ Böyle bir elyazma (XVIII. yüzyıla ait?) Ankara'da bulunmaktadır, kşl. A. Deismann, *Handschriften aus Anatolien in Ankara und Izmit*, “Zeitsch. f.d. Neutestamentliche Wissenschaft...”, 34 (1935) 275, No. 28.

¹⁰ Cl. Huart, *Notice sur trois ouvrages en turc...* “Journal Asiatique”, 9. seri, XVI (1900) 459-476 in makalesinden sonra toplu bibliyografya olarak, S. Houdaverdioglou-Theodotos, *H tourkophonos hellenike philologia*, “Epeteris tes Het. byzantinon Spoudon”, VII (1930) 306 ve dev. yayınlanmıştır.

¹¹ İstanbul tarihi hakkında birçok yayını olan Dalleggio d'Alessio'nun bibliyografyası yayınlanmıştır, I. T. Pamboukis, *Liste des publications de M. E. Dalleggio*, Atina 1958.

kaktır) çok kısa ve iddiasız bir önsöz ile başlamaktadır. Eserin çerçevesi ve sınırları ile istifade olunan kitaplıklar hakkındaki kısa bilgiler verilmiş ve ana dilleri türkçe ortodoksların milliyeti meselesine temas olunmaktan dikkatle sakınılmıştır. S. 1-292 de 113 eserin, çok etraflı birer tarif ve tavsifi bulunmaktadır. Bibliyografyanın tamamlanması beklenilmeden tertiplenen istifadeli kronolojik liste (s. 293-298), Atina Fransız Enstitüsü¹² arşivinde saklanan fotokopilerin klişe numaraları (s. 301-305), etraflı indeks (s. 307-324) kitabın kullanılmasını çok kolaylaştırmaktadır. Metindışı parlak kâğıda basılmış 28 levha halinde de, tanıtılmış kitaplardan seçilmiş reproduksiyonlar yer almaktadır. Böylece adları geçen çoğu az rastlanır bu kitapların görünüşleri hakkında açık bir fikir sahibi olmak sağlanmıştır.

Hernekadar bu bibliyografyanın ilk numarasının baskı yılı 1584 ise de hakikatte Karamanlıca edebiyat 1718'den itibaren başlıbaşına bir varlık olarak baskı sanatından faydalanmağa başlamaktadır. Onaltıncı yüzyıla ait olan bu 1 numaralı eser, Fetihden sonra İstanbul'un ilk patriği Gennadios Skholarios'un Fatih Mehmed II'e sunduğu "*Din bilgileri rehberi*" kısacası "*İtikadnâme*" den başka birşey değildir¹³. Fatih'in isteği üzerine hem dilimize çevrilen ve hem de Yunan harfleri ile yazılan bu risalenin bu versiyonu tanınmış hümanist Martin Crusius (1526-1607) tarafından 1584'de Basel'de yayınlanan *Turco-Graeciae libri octo* adlı tanınmış eserinde iktibas olunarak bastırılmıştır. Bu durum karşısında, *karamanlıca* kitaplar bibliyografyasının ilk numarasının özel bir durumu olduğu ortaya çıkmakta ve bu özel duruma paralel olarak da bibliyografyanın kronoloji sınırı XVI. yüzyıla kadar gerilemekte veya XVIII. yüzyıla kadar çıkabilmektedir. Bu tek istisna bir tarafa bırakılacak olursa en eski *karamanlıca* baskı, *Gülzâr-ı iman-ı Mesîhi* adında 1718'de basılmış 170 sahifelik bir din kitabıdır. Üzerinde baskı yeri ve matbaası bildirilmemekle beraber bu kitabın Naupaktos ve Narda (=Arta) metropoliti Neophytos Mavromatis (1656-1740) tarafından hazırlanarak belki Panagiotis Kyriakides tarafından İstanbul'da Ermeni matbaasında meydana getirilmiş olabileceği bir ihtimal olarak ileri sürülmektedir¹⁴. Her nekadar Bükreş'de daha 1701'de, Ankara metropoliti Antalya'lı Seraphim'in dinî bir kitabının basıldığı evvelce iddia olunmuş ise de¹⁵, şimdiye kadar bir nüshasına rastlanmayan bu kitabın ilk baskısının ancak 1758'e ait olduğu S. S. ve E. D. tarafından inandırıcı deliller ile ortaya konulmuştur. Şu halde şimdilik bilinenlere

¹² Atina'da Sina sokağındaki bu Enstitü, Anadolu hakkındaki yayınları, foto ve dil arşivi ve hayret verici zenginlikteki Anadolu şarkıları diskoteği bakımından Anadolu ağzları ve folkloru ile uğraşanların ihmal edilemez bir merkezi olmuştur. Melpo Merlier, *Présentation du Centre d'Etudes d'Asie Mineure*, Atina 1951 (XXII. Orientalist'ler kongresine sunulan rapor).

¹³ *İtikadnâme*, yakın tarihlerde dilimizde iki defa basılmıştır, bk. R. Özdem, *Gennadios'un itikadnâmesi*, "Ülkü", sayı 60 (1938) 529-540; VI. Mirmiroğlu, *Fatih devrine ait tarihî vesikalar*, İstanbul 1945, 73-77.

¹⁴ O. Ersoy, *Türkiye'ye matbaanın girişi ve ilk basılan eserler*, Ankara 1959, 20-21 de Ermeni Matbaası hak. bilgi verilmiştir.

¹⁵ C. Giurescu, *Livres turcs imprimés à Bucarest*, "Revista Istorica Romana", XV (1946) 1-12.

göre *karamanlıca* başlıbaşına hazırlanmış ilk matbu kitap 1718 tarihli *Gülzâr-ı iman-ı Mesihî*'dir.

1850 yılına kadar basılan kitaplar baskı yerleri bakımından şöylece toplanabilir. Başta 42 baskı ile İstanbul gelmekte, burasını 35 sayısı ile Venedik ve 19 baskı ile Atina takip etmektedir. Viyana'da dört, Leipzig, Bükrüş İzmir'de ikişer, Amsterdam, Syra ve Kayseri yakınında Zencidere manastırı basımında birer kitap basılmıştır. İlk kitapların Venedik, Leipzig, Bükrüş'de basılmasına karşılık, İstanbul'da 1718 (?) ve 1764'de birer, 1799'da iki, XIX. yüzyıl başlarında oldukça seyrek ve nihayet 1815'den itibaren hayli çok sayıda kitap basılmıştır. 1820 den itibaren ise bu çeşit kitapların ekserisi İstanbul'da basılmıştır. İzmir'de ise ancak 1836'da iki kitap basılmıştır. Herhalde bu kitaplar Türkiye'de matbaacılık sanatının kurulması ve gelişmesi bakımından incelenmeğe değer örneklerdir.

Karamanlıca kitapların başlangıçta ve bilhassa 1850'ye kadar geçen ilk devrede dinî konulu yazılardan seçildiği dikkati çeker. Zaten önsözlerinden de bunları hazırlayanların, dinlerini unutmak yolunda olan, ana dilleri türkçe hıristiyanlara din bilgilerini yeniden hatırlatmak gayesini güttüklerini açıkça belirtirler. Yunanca bilmiyen bu hıristiyanlara ortodoks inancının esaslarını gösteren, başlıca duaları anluyacakları dilde belleten, hıristiyanlığın başta Kudüs ve çevresi olmak üzere kutsal yerlerini (meselâ İstanbul'da Zoodokhos Pighi = Balıklı ayazması) veya Aynoroz, Trabzon yakınında Sumela vs. gibi bazı büyük manastırlarını tanıtan bu kitapların arasında pek nadir olarak *profan* konulu baskılara rastlanır. Bu çeşit kitaplar ancak 1850'den sonra hızla çoğalmış, hattâ gazete dahi çıkmıştır. Bibliyografyanın bu birinci cildindeki başlıca dinî olmayan kitaplar şunlardır : 1804'de Venedik'de basılan türkçe-yunanca bir sözlükten (s. 117) sonra, Viyana'da 1812'de Demetrios Alexandridis adında bir hekim ve cerrah bir Yunan-Türk grameri basturarak, kitabının sonuna üç dilde (arap harfi ile türkçe, yunan harfi ile türkçe ve yunanca) konuşma örnekleri, atasözleri ve bunların yunanca karşılıklarını eklemek suretiyle dilcilik bakımından dikkate değer bir çalışma ortaya koymuştur¹⁶. Aynı yazar aynı yerde iki defa basılan bir de sözlük meydana getirmiştir (s. 154, 157). 1819'da Aristo'nun *Physiognomonica* tercümesi (s. 193) basılmış, 1836'da ise İzmir'de *Muteneva* (= *müte-nevvi*) *ilimlerin icmâli*, *Yunance* (=yunanca) *enva-ı kitaplardan seçilip alesevi* (=ales-seviyye) *türkçe lisane tercüme oldu*. *Atana* (=Adana) lı *Moises'den Anadol'da* (=Anadolu'da) *ilme talip kimseler için* (s. 221) adlı ahlâk, matematik, coğrafya ve tıpdan bahseden ansiklopedik eser basılmıştır. Yine 1836'da bir *İnşa... yâni mektup yazma tarifi...* ile (s. 231), İstanbul'daki Balıklı Ayazması'nın tarihi (s. 233), 1843'de bir şarkılar mecmuası (s. 275) 1846'da *Lisan bahçesi* adı ile Karamanlı çocuklar için yunanca öğrenme kitabı (s. 285), ve *İrfan-Nâme* adında iki ciltlik bir eser (s. 286), 1848'de 21 sahifelik bir kolera risalesi (s. 290), nihayet 1850'de bir Osmanlıca grameri (s. 292) nin basıldığı S. S. ve E. D. nin bibliyografyasından öğrenilmektedir.

Transkription bakımından, Karamanlıca yazılar hayli dikkat çekici özellikler göstermektedir. Nitekim Yunan harfleri ile karşılanması imkânsız olan bazı sesler

¹⁶ Ayasofya kitaplığındaki iki elyazma sözlükde Arap harfleri ile yunanca yazılara rastlanır ,bk. A. Caferoğlu, *Note sur un manuscrit en langue serbe*, "Revue des Etudes Balcaniques", III-IV (1936) 185-190.

için diakritik işaretler kullanılmak suretiyle bu güç mesele halledilmiştir. Meselâ *ō* yerine noktalı *o*, *b* yerine noktalı *π* 1784'den itibaren *ş* için noktalı *σ* kullanılmıştır. Bir fikir vermek üzere 1784'de Venedik'de basılan *Sina rehberi* (s. 82-88, no. 20) nin 57-64 sahifelerindeki Patrik Hieremias'nın mektubunun başlığını burada tekrarlıyoruz :

Σάατετλου Ισταμπόλ πατριγγή Ιερεμία έφέντηνην Ήγιαμηνητέ όλούπ βέ σινάτ. τηλερέ βεριλέν ούμουμλέ συνοδικός κεχατινήν σουρετήτουρ άσληνητέν πέ άγινί χή νάκλ όλούπ πάτεχού καγίσεριλή Παριάμ διδάσκαλος των Γιονών λαφζηνητέν τούρκατζε τερτζουμέ όλάν ούσλουπη ούζερέ Μπούραγια τεβζή έτμίσημ τουρ.

Bugünkü yazımızda karşılığı:

“Sâadetlu İstampol patriği Hieremia efendinin eyiamında olup ve Sinaitilere verilen umumie-i sinodikos kâğidının suretetur aslından beyânı ki nakl olup badehu Kayserili Bayram didaskalos'dan Yunan lâfzından türkçeye tercüme olan uslubu üzere buraya tevsî etmişimdir.” (s. 86).

Şu kısa cümlede dahi medeniyet tarihi bakımından değerli bazı noktalar derhal dikkati çeker. Nitekim daha uzun yıllar devletin sikkelerinde bile İstanbul'a *Konstantiniyye* yazısı basılırken, yunan harfli kitaplarda *İstanbul* adı kullanılmaktadır¹⁷. Diğer taraftan İstanbul patriği Hieremias zamanında Sina için, *synod*'un ittifakı ile verilen fermanın yunanca aslından türkçeye çeviren şahsın Kayserili *Bayram* adında bir *didaskalos* yâni bir öğretmen olması da dikkat çekicidir. Ayrıca dil bakımından da, bu basmalar eski Orta-Anadolu, bilhassa Kayseri-Karaman dolayları ağızlarını aksettirmesi ve bu çevrenin daha da eski ağızlarının izlerini göstermesi bakımından çok değerlidir¹⁸.

Basmaların yazarları, naşirlerinin adları ve nereli oldukları hakkındaki notlar, ve bu çeşit kitapların basılmasında para yardımında bulunan *souscripteur*'lerin uzun listeler halinde kitaplarda yer alan ad ve adresleri de Anadolu'nun iskân tarihçesi bakımından ayrıca değerlidir. 1850'den sonra, çok zengin ve ilgi çekici yayınlar yapıldığına göre bu çok istifadeli bibliyografyanın çıkacak olan iki ve üçüncü ciltlerinin daha da değişik malzeme ihtiva edeceği muhakkaktır. *Karamanlıca* basmaların ikinci devresinde İstanbul'da *Anadolu* gazetesini Yunan harfleri ile türkçe olarak basan Kula'lı Evangelinos Misailidis'in hizmeti çok büyüktür. Onun gayreti ile

¹⁷ Osmanlı sikkelerinin üzerlerinde *Konstantiniyye* adının kaldırılarak yerine *İslambol* adının yazılmasını bildiren H. 1174 (=176c) tarihli bir de fermanın bulunmasına rağmen bu emrin dinlenmediği bilinir, kşl. A. Refik, *Hicri onikinci asırda İstanbul hayatı*, İstanbul 1930, 185, No. 225.

¹⁸ Karamanlıca ile ilgili filoloji araştırmaları hak. bk. J. Eckmann, *Karamanlıca-ışın-li Gerundium hk.* Türk Dili Belleteni (Ocak 1950) 45-52; ay. yazar, *Yunan harfli Karamanlı imlâsı hakkında*, “Türk Dili ve Tarihi hakkında araştırmalar” Ankara 1950, 27-31; ay. yazar, *Anadolu Karamanlı ağızlarına ait araştırmalar I Phonetica*, “Ankara Üni. Dil-Tarih Coğ. Fak. Dergisi”, VIII (1950) 165-200; ay. yazar, *Karamanlı türkçesinde -maca ekli fiil şekli*, “Türk Dili Araştırmaları yillığı”, (1953) 45-48.

basılan çeşitli yayınlar arasında Patrik Konstantios'un *Heyeti sabıka-ı Konstantiniye*¹⁹ veya *Osmanlı tarihi* gibi kitaplara rastlanmaktadır.

Türk dili hakkındaki çalışmalara²⁰, Anadolu etnik coğrafyasına ve gayet tabii olarak yurdumuzun yayın tarihine çok zengin malzeme temin eden bu önemli eserin diğer ciltlerinin de bir an önce basılmasını dilerken, her bibliografya gibi zahmetli ve nankör işi, büyük bir sabır ve hayret verici dikkatle sonuçlandıran S. S. ve E. D. i, Anadolu hakkındaki yayınları arasında, güzel bir şekilde basılmasını temin eden Atina Fransız Enstitüsünü ve başkanı Bayan Melpo Merlier'yi tebrik ederiz.

Doçent Dr. SEMAVİ EYİCE

¹⁹ S. Eyice, *Istanbul'un fethinden önceki eserleri hakkında bir kitap hakkında*, "Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi" V (1954) 85-90.

²⁰ Ermeni harfleri ile türk dilinde basılmış kitaplara da rastlanır, Nitekim Camcıyan'ın *Tarih* i de bu şekilde 1812 de Venedik'de basılmıştır.